

89/3 Âl-i İmran Suresi

1. “Elif, Lâm, Mîm” mukattaa harfleridir. Anlamı için bkz. www.fcr.com.tr/kuranaydinligi/hurufumukattaa

2. Furkan kelimesi, hakkı batıldan ayıran bir ölçü anlamına gelmektedir. Kur’an’ın ve önceki kitapların ortak sıfatı olarak kullanılmaktadır (8/Furkan 1; 2/Bakara 53). Ancak Allah’tan geldiği gibi tahrif edilmeden kalabilen tek kitap olduğu için burada sadece Kur’an’ın ismi olarak kullanılmaktadır. Ayrıca hem bu ayette hem de 10. ayette geçen “Ayetleri inkâr edenler” ifadesi, mevcut İncil ve Tevrat’ın takipçilerini de kapsar niteliktedir (2/Bakara 61; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Allah’ın, İncil ve Tevrat’a atıfta bulunması, bu iki kitabın mevcut muharref halini bütünüyle onaylaması anlamına gelmez. Kur’an’ın tasdik ettiği Tevrat, Eski Ahid’in kendisi değil, onun içine serpiştirilmiş Tevrat pasajlarıdır. Aynı şekilde Kur’an’ın tasdik ettiği İncil de Yeni Ahidde yer alan dört İncil değil, onların içine serpiştirilmiş İncil pasajlarıdır. Rivayetlere göre Yeşu’dan sonra kaybolan kutsal sandık Samuel Peygamber ve atadığı komutan Talut (Seul) tarafından bulunmuş, fakat Babil sürgünü döneminde tekrar kaybolmuş ve bir daha ortaya çıkarılamamıştır. Bugün Tevrat diye bilinen Eski Ahid, Babil sürgününden sonra Ezra tarafından kaleme alınan İsrail tarihi ve arasına serpiştirilmiş Tevrat pasajlarından oluşmaktadır. Bu metinler içindeki alıntıların Tevrat metni olma ihtimali yüksektir. Kur’an’ın atıfta bulunduğu metinler bunlardır. Aynı durum İnciller için de söz konusudur. En erken yazılan İncil metinleri Hz. İsa’dan elli, altmış yıl sonra Havariler tarafından yazılmıştır. Genel olarak Hz. İsa’nın hayat hikâyesini anlatan menkıbelerden ibarettir. Satır aralarına serpiştirilmiş vaziyette Hz. İsa’nın mesajları yer almaktadır. Bunların bir kısmı ilahî olma özelliği taşımaktadır. (Mevdudî, *Tefhim*).

3. Ayet kelimesinin anlamı da sadece Kur’an’ın cümle yapılarından ibaret değildir. Bütün eşya ve olgular, Kur’an’a göre ayettir (26/Şuara 2, 7). Bu durumda ayet kelimesini geniş anlamıyla ele almak ve “Muhkem ayetler O’nun katındandır.” cümlesindeki “Hû” (O) zamirini ayetin başında yer alan Allah ismine izafe etmek daha isabetli görünmektedir (Ebusuûd, *İrşad*). Çünkü Mukatil’e göre burada kastedilen ayetler Levh-i Mahfuz’da bulunan ve kitabın da esası olan ayetlerdir (*et-Tefsir*). Devamında gelen “O’nun muhkem ayetlerinin bir kısmı müteşabihtir” şeklinde çevrilen cümleyi de bu cümle üzerine atfederek “Müteşabih olan ayetler de O’nun katındandır.” şeklinde çevirmek mümkündür. Böyle bir değerlendirme daha tutarlıdır ve tarih boyu aşlamayan tercüme ve tefsir çelişkilerini önlemektedir.

4. Bazı surelerde Kur’an’ın bütünüyle müteşabih (gaybî) ve bütünüyle muhkem bir kitap olduğunu söyleyen ayetler mevcuttur (39/Zümer 23; 15/Hicr 87; 11/Hud 1; Âlûsî, *Ruhu’l-Maanî*). Bu durumda bu iki kavram zıt anlamlı kelimeler değildir. Ayrıca “Kitabın da esası olan muhkem ayetler tanımlamasına bakılırsa muhkem ayetler, kitabın içindeki cümlelerden bir kısmı olamaz, kitabın dışında ve ona kaynaklık eden ayetler olabilir. Çünkü ayetin manası mushafın cümle kalıplarından ibaret değildir (önceki dipnot). Dahası Kur’an, müteşabih kelimesini meyveler için de kullanmaktadır (6/En’am 99). Bu nedenle “müteşabih ayetler”, Allah tarafından gönderilen ama sonuçları henüz ortaya çıkmamış olan gaybî olgular ve bilgilerdir. Sonuçları görülmediği için inkârcıları kuşkulandırır. Ünlü sahabî Cabir bin Abdillâh müteşabihten kastın kıyamet vb. gaybî

olaylar olduğunu söylemiştir (Maverdî, *en-Nüket*). İbn Manzur da kelimenin bu anlamına dikkat çekmiştir (*Lisanü'l-Arab*). Dolayısıyla kolay anlaşılmayan ve şüpheye düşülen şey gaybî olan olayın kendisi veya onu dile getiren cümlelerin içerdiği haberdir. Onu anlatan cümlelerin anlaşılıp anlaşılmama sorunu değildir. Bazı sahabe ve ilk dönem tefsircilerinin “Ümmü'l-Kitab” deyimini kitabın esasî şeklinde çevirirken daha sonra bazı tefsircilerin “kitabın anlaşılana” şeklinde değerlendirmeleri (Mukatil, *et-Tefsir*; Maverdî, *en-Nüket*) sonraki evrelerde yaşanan kavramsal kırılmaları ele vermektedir. Dolayısıyla Allah'ın her ayeti muhkemdir. Fakat o muhkem ayetlerin bir kısmı müteşabihtir. Yani gaybî boyut barındırdığı için sonuçları açıkça görülmez. Bundan dolayı kalbinde eğrilik olan kâfirler, Hz. Peygamber'den (s) müteşabihleri, yani azap ve helâk gibi gaybî olayları hemen getirmesini istiyorlardı (42/Şura 17, 18; 7/A'raf 53; Buharî, Tefsir 3/53). Kur'an, haber verilen gaybî olayın veya bir rüyanın ortaya çıkıp gerçekleşmesine “te'vil” derken (12/Yusuf 100), gaybî bir olgunun hemen gerçekleşmesini istemeye de “te'vilini isteme” demektedir (7/A'raf 52, 53). Bu durumda “rasihûne fi'l-ilm” (bilgide derinliği kabul edenler), gayba inanan müminlerdir (2/Bakara 3; 4/Nisa 162; Izutsu, age. s. 103, 104). Fakat zamanla ayet kelimesinin anlamı cümle yapısına, tevili de cümlelerin anlaşılıp anlaşılmaması sorununa indirgenince muhkem ve müteşabih kelimeleri Kur'an'ın anlaşılana ve anlaşılmayan cümleleri (ayetleri) anlamında iki zıt kavrama dönüşmüştür. Sonuçta te'vil, sözün delaletini bulma ve yorumlama anlamıyla sınırlanarak tefsirle eş anlamlı hale gelmiştir (Örnek olarak bkz. Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

5. Bu bölümde sonucu görmek isteyenler gaybî yalanlayan kâfirler, bilgide derinlik sahibi olanlarsa gayba inanan müminlerdir. Ayetler akıl sahibi olan herkese hitap etmekte fakat aklını kullananlar inanıp hidayete ermekte, yalanlayanlarsa kâfir olup cezayı hak etmektedir. Bu ayet, bütün olarak “ayet” kelimesiyle ilişkili olan kavramların semantik ilişkisini kurmamıza da yardımcı olmaktadır (Yaklaşık değerlendirmeler için bkz. Izutsu, age, s.209-213).

6. İnkârcılardan kasıt, Beni Kaynuka Yahudileri ve müşrik Araplar gibi inatçı kâfirlerdir. Bir sonraki ayette onlara Bedir Savaşı'ndaki olağanüstü durum hatırlatılmaktadır (Maverdî, *en-Nüket*; Mevdudî, *Tefhim*).

7. Bu cümlelerin açıklaması için bkz. 8/Enfal 43, 44. ayetler ve ilgili dipnot.

8. Bir önceki ayete bakılırsa bu ayetin, dünya malına önem vermeyen bir avuç Müslüman savaşçının ruh haliyle sayıca kalabalık oldukları halde onların karşısında korkup bozguna uğrayan kâfirler güruhunun dünyevileşmiş ruh halinin karşılaştırılması bağlamında geçtiği anlaşılacaktır. Örneğin kadınlardan kasıt eşlerdir ve bağlam gereği kadınların erkeklere olan sevgisinden söz edilmemiştir. Çocuklara ve süs eşyalarına düşkünlükte kadınlar daha ileri seviyede olmasına rağmen erkeklerin evlada düşkünlüğünden söz edilmektedir. Dolayısıyla bu ayet, geçtiği bağlama bakılırsa sayılan objelere karşı hissedilen fitrî sevgiyi eleştirmemektedir. İnsanların sahip olma ve sahip olduklarını koruma yönündeki doğal içgüdülerinin ahireti yok sayma noktasına varacak derecede aşırıya götürülmesini ve bu aşırılığın doğru kabul edilmesini eleştirmektedir. Çünkü ayetin devamına bakılırsa dünya ve ahiret bütünlüğüne dayanan tevhidî dünya görüşü ile ahireti yok saymaya varan dünya görüşü karşılaştırılmaktadır. Çünkü bu farklılık, müminle kâfirin hayata bakışlarındaki farkı belirleyen önemli bir ayırım noktasıdır. 145-148. ayetlerde de Müslümanların bu noktada sergilediği dengeli tutumun takdir edildiğini, 181-183. ayetlerde ise Yahudilerin Allah yolunda infakı alay konusu yapan tutumlarının yerildiğini görmek mümkündür.

9. İbn Abbas'a göre bu cümle, 18. ayetteki şahadet cümlelerinin bir devamıdır (Firuzabadî, *Tenvir*). Mukatil'e göre bu şahadet ayetleri, Medineli Yahudi ve Hıristiyanlarla yapılan tartışmalar üzerine inmiştir (*et-Tefsir*). Mevdudî'ye göre de bu sure, kendisinden önce inen Enfal ve Bakara surelerinin devamı niteliğindedir. Ehli kitaba yönelik mesajlar içerdiği gibi, Bedir sonrası gelişmeleri konu almaktadır (*Tefhim, Âl-i İmran* suresine giriş). 13. ayetle başlayıp bu ayetlerden sonra devam eden konunun Bedir Savaşı olduğu ve Medine'de yaşanan tartışmalara dönük mesajlar içerdiği düşünülürse ayetlerde dile getirilen her üç şahidliğin Bedir Savaşı'yla başlayıp devam eden süreç ekseninde somutlaştığı açıktır. Birincisi, bir avuç mazlum mücahide destek vererek zafer bahşeden Allah'ın şahadetidir (8/Enfal 5-8, 17-19). İkincisi Bedir Savaşı'na fiilen katılan Meleklerin şahadetidir (8/Enfal 7-14). Üçüncüsü canlarını ortaya koyarak Bedir savaşına katılan Müslümanların şahidliğidir ki bu şehitliği de temellendiren bir olgudur (8/Enfal 62-66, 72-75; Atalar, *age*, s. 11). Özellikle 140 ve 141. ayetlerde Allah, müminleri bu sınava tabi tutmakla onları şehit veya şahid edinmek, kâfirleri de mahvetmek istediğini beyan etmektedir (İbn Atiye, *el-Muharrer*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Ayette geçen "Adaleti gerçekleştirmekte sebat eden ilim sahipleri" ifadesinden kasıt, vahye sahip çıkan sahabe olmalıdır. Çünkü o gün için yeryüzünde zulmü ortadan kaldırmak ve adaleti gerçekleştirmek için mücadele edenlerin sebatından bahsedilmektedir (Maverdî, *en-Nüket*). Bu somut şahadetle kesinleşmiştir ki Allah'a göre gerçek din İslam'dır. Tevhide karşı direnen Yahudilerin, Hıristiyanların veya Cahiliye Araplarının şirke bulanmış dinleri değildir. Dolayısıyla Allah'tan başka ilahın olmadığı fiilen ortaya konmuş ve Bedir Savaşı'ndan önce Müslümanları dinlerinin aldattığını söyleyen ikiyüzlü kâfirler tokat gibi bir cevap almışlardır (8/Enfal 49). Üstelik ilerleyen bölümlerde gelen bazı ayetler Hz. İsa'ya söz veren Havarilerin şahadetinden bahsetmektedir (52, 53. ayetler). Tabii bu arada ilahî hakikatlere şahid olduğu halde inkâr eden lânetlenmiş Ehl-i Kitaptan bahseden ayetler de mevcuttur (70, 86, 87. ayetler).

10. Burada, 75. ayette ve 62/Cuma 2, 3. ayetlerde müşrik Araplar için kullanılan "ümmi" kelimesi, 2/Bakara 78. ayette kitaplarından habersiz Ehl-i Kitap için kullanılmaktadır. İlk etapta dalalet, kitabı olmayanlar için, dolayısıyla yoldan uzaklaşmış ve ne yapacağını bilemeyenler için kullanılırken, zamanla Ehl-i Kitap dâhil, vahyi reddeden tüm unsurlar için kullanılır olmuştur (Yaklaşık bilgiler için bkz. Izutsu, *age*, s. 128).

11. Kitaptan pay verilen ama bir türlü nasiplenmeyen Kitap ehli kastedilmektedir.

12. Cehennem azabının bir müddet sonra sona ereceğine inanıyorlardı ve bunu da kendileri uydurmuşlardı (Maverdî, *en-Nüket*). Günahları kadar yanıp çıkacaklarına inanıyor olmalıydılar. Çünkü kendilerinin Allah'ın oğlu oldukları iddiasıyla (5/Maide 18) veya peygamber olan atalarının kendilerine şefaahat edecekleri gerekçesiyle azabın sadece kendileri için geçici olduğunu söylüyorlardı (İbn Atiye, *el-Muharrer*; Zemahşerî, *Keşşaf*).

13. Mülk kelimesi hükümlerlik anlamındadır (25/Furkan 2). Bu ayet müminlerin hükümlerlik için dua etmelerini istemektedir. Bütün hükümlerlik elinde olan Allah, onu dilediğine verir. Bedir'de beşerî dengeleri altüst eden Allah her olayı anında değiştirir. Ancak ayet müminlerin hükümlerlik dilemesini istemektedir ki hükümlerliğin isteyene ve de layık olana verileceğine işaret etmektedir. Devamındaki ifadelerden hareketle hükümlerlik için geçerli olan bu esasların ekonomik güç için de geçerli olduğunu düşündürmektedir (Maverdî, *en-Nüket*). Bu iki ayet, müminlerin Allah'a bakışını, tevhidî bir duanın içermesi gereken ümit ve güveni ortaya koyan bir duadır. Daha sonra gelen

ayetlerle bağlantısı kurulursa surenin temel esprisini belirleyen ayetler olduğu görülür. Dualarının sonuçlarına Zekeriyya ve Meryem'in, kendileri de inanmakta zorlandıkları görülmektedir. Onların bu duaları, müminlere örnek verilmektedir (25-48. ayetler). Ayrıca surenin sonunda aktarılan dua ve anında kabul edildiğini haber veren ayet bu duanın canlı sonucunu gözler önüne sermektedir (190-195. ayetler). Allah ile kurulan bu canlı bağlantı, başkalarından medet bekleme yasağının arka planını aydınlatmaktadır.

14. Dost, hamî ve otorite anlamına gelen "veli" kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A'raf 3. ayetin başında Allah'ı bırakıp da kâfirleri hamî (veli) edinmek yasaklanmaktadır (8/Enfal 72-75). Müşriklere ittifak teklifi yapan Yahudiler gibi bireysel çıkarları gereği onlara mektup yazan bazı Müslümanlardan da bahsedilmektedir (İbn Atiye, *el-Muharrer*). Kâfirlerden gelecek bir zarardan dolayı onlara iyi davranmak dostluk ve velayet olarak değerlendirilmemektedir (16/Nahl 106). Müminlerin tedbirli davranmak kaydıyla kâfirlerle iyi ilişkiler içerisinde olması istisna edilmektedir. Ancak bu ruhsatın ardından asıl korkulması gerekenin Allah olduğu da azimet olarak hatırlatılmaktadır (Taberî, *Camü'l-Beyan*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Mevdudî, *Tefhim*; ayrıca bkz. 52-55, 100, 118, 119, 149-151, 154, 155, 160, 167-180. ayetler).

15. Bu ayet, önceki bölümde eleştirilen Yahudilerle yeni başlayan bölümde eleştirilecek olan Hıristiyanlara açık bir çağrıdır. (İbn Atiye, *el-Muharrer*; Mevdudî, *Tefhim*). Hz. İsa veya Musa'ya inanıp Hz. Muhammed'e inanmadığınız sürece inanmış sayılmazsınız. Eğer Allah'ı seviyorsanız O'nun gönderdiği son kitaba ve o kitabı getiren Muhammed'e inanmak ve tabî olmak zorundasınız. Aksi takdirde peygamberler arasında ayırım yaparak hevalarınızı vahyin önüne geçirmiş veya muharref dinlerinizi orijinal ilahî vahye tercih etmiş olursunuz (81-85. ayetler). Bu ayeti bağlamından çıkararak (hâşâ) peygamberi Allah'ın alternatifi olarak değerlendirenlerin ve Kur'an'a tabî olmaya engel görenlerin zanlarına bu ayetten delil çıkmaz. Çünkü Allah'ın elçisi, Allah'ı bırakın da bana tabî olun, demeyeceği gibi (79, 80. ayetler), Kur'an'a aykırı bir sünnet de ihdas etmez. Onun en tartışmasız sünneti Kur'an'ın kendisidir. Kur'an dışındaki sünneti de ona dair açıklama ve uygulamalarıdır.

16. Hz. Âdem'in seçilmesinin anlamı konusunda bkz. 38/Sâd 72-73; 7/A'raf 11-25; 2/Bakara 30-39; 12/Yusuf 100.

17. Namaz kılmak diye çevirdiğimiz terkip, dua ederken şeklinde de çevrilebilir. O durumda anlam, Zekeriyya'nın duası bitmeden melekler gelip kendisine müjdeyi verdi şeklinde olur (Âlûsî, *Ruhu'l-Maanî*). Bu surelerde duaların anında kabul olduğuna dair ilginç örnekler mevcuttur (Bkz. bu surenin 194 ve 195. ayetleri ile 2/Bakara 285 ve 286). Devamına bakılırsa duanın anında kabul oluşuna Zekeriyya'nın kendisi bile inanmakta zorlanmaktadır.

18. 33. ayetten 63. ayete kadar Zekeriyya, Meryem, Yahya ve İsa'nın kıssaları anlatılmakta, daha sonra da Kitap ehlinin tasavvurları irdelenmektedir. Söz konusu kıssalar konusunda ön bilgi için Meryem suresinin ilgili bölümleri (1-40. ayetler) okunabilir. Tesbihin anlamı için bkz. 68/Kalem 29; 50/Kâf 40; 17/İsrâ 44; 59/Haşr 1.

19. "Gayb"ın anlamı için bkz. 68/Kalem 47.

20. Kelime olarak müjdelenen, "Kün/ol" emriyle yaratılacak olan Hz. İsa'dır. 47 ve 59. ayetlerde bunun açıklaması yapılmaktadır. Hz. İsa'ya "Allah'ın kelimesi, ruhu" denmesinden hareketle onu Tanrı'nın bir parçası veya oğlu kabul eden Hıristiyan

düşüncesi eleştirilmektedir. “Ol” emriyle yaratılmayan hiçbir varlık yok ki bu emir Hz. İsa’yı (hâşâ) Allah’ın akrabası yapsın.

21. 19/Meryem 24-33.

22. 49-55. ayetlerde anlatılan mucizeler, Allah’ın Hz. İsa elinde yarattığı ayetler, yani mucizelerdir. Onun hastaları iyileştirmesi, ölüyü diriltmesi, çamurdan yaptığı kuş heykelini nefesiyle canlandırması bu ilahî yaratmanın sonuçlarıdır. Ayetler bunu açıklarken onun peygamberliğine dikkat çekmektedir; yaratıcılığına değil (26/Şuarâ 2, 48)

23. Bir önceki ifadede Hz. İsa’nın Tevrat’ı tasdik ettiği dile getirildiği için burada helâl kılınan haramlar gerçek Tevrat’ın vazettiği haramlar olamaz. Dolayısıyla İsrailoğullarının kendi kendilerine vazettikleri haramlar olabilir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*).

24. Şahidlerle birlikte yazılmak, ümmetlerine şahid olan peygamberle birlikte yazılmaktır. Peygamberlerin getirdikleri ilahî öğretiyi tasdik eden ve destekleyen mücadele adamlarıyla haşrolma arzusudur. Havarilerin şahidlerden olma arzusu dile getirilerek Kitap Ehlinin sapkınlığı ortaya konmaktadır (18. ayet). Ayrıca müminler de şahidlik sorumluluğunu yüklenmeye teşvik edilmektedir.

25. Hz. Yahya ve Hz. İsa peygamberlerin kıssaları anlatılırken hem Yahudilere hem de Hıristiyanlara önemli mesajlar verilmektedir. Yahudiler onları inkâr edip öldürmek için tuzaklar kurmuş, Hıristiyanlar ise Hz. İsa’yı ilahlaştırma gafletine düşmüşlerdir. Şimdi onlar tekrar Peygamber’e itaate çağrılmakta ve tevhide davet edilmektedir. Burada Peygamber’e tâbi olanların tasvir edilmesi ile 31. ayetteki Peygamber’e uyma çağrısı arasında bir paralellik söz konusudur. Dolayısıyla çağrı, müminleri de ilgilendirmektedir. Fakat asıl hitap, Kitap Ehline yöneliktir ve onlar Hz. Muhammed’e tâbi olmadıkları sürece, Hz. Musa ve İsa’ya tâbi olmuş sayılmazlar (81-84. ayetler).

26. Hz. İsa’nın vefatından açıkça söz eden bu ayet, Hz. İsa’nın ölmediğini söyleyenlerin aleyhine çok açık bir delildir (5/Maide 117). “Allah yolunda öldürülenlerin ölü olmadığı”nı söyleyen ayetlerse Allah katında diri olduklarını söylemektedir ki bu Hz. İsa’nın dışındaki müminler için de geçerlidir (169-171. ayetler). Bu, Hz. İsa’nın dünyada yaşadığını veya geri geleceğini göstermez (Mahmut Aydın, “Hz. İsa’nın Akıbeti Sorunu, Mesih ve Mehdi Tartışmaları”, *XI. Kur’an Sempozyumu*, Ank. 2009, s. 225-268). Ayeti zorlama yorumlamalara tabi tutan bir takım rivayetler daha sonra Mehdi inancına dair uydurulan Şîî kaynaklı rivayetlere de temel teşkil etmiş görünmektedir.

27. Bu cümleden hareketle bazı tefsirciler, Hıristiyanların Yahudilere galip geleceği şeklinde yorumlamışlardır (Hamdi Yazır, *Hak Dinî*). Bazıları da Hıristiyanların Hz. İsa’ya uyduğunu sanarak onlara genel bir üstünlük verildiği zehabına kapılmaktadırlar. Oysa mevcut Hıristiyanlar Hz. İsa’nın davetini saptırarak ihanet etmiş kimselerdir. Gerçekten Hz. İsa’ya uyanlar, ona gerçekten iman eden muvahhitlerdir. Bu ayetin indiği dönemde ise Hz. İsa ve diğer peygamberler gibi insanları tevhide çağırın Hz. Muhammed ve onun arkadaşları, dolayısıyla onun gerçek ümmetidir (Zemahşerî, *Keşşaf*). Putperest olmuş bir topluluğun, tevhid önderi peygamberleri temsil etme gibi bir yetkisi olamaz. Eğer böyle bir iddia varsa bu tam bir saptırma eylemidir (Bkz. 67-80. ayetler).

28. Hz. Âdem’in yaratılması konusunda bkz. 38/Sâd 72-73; 7/A’raf 11-25; 2/Bakara 30-39; 12/Yusuf 100.

29. Burada çağrı yapılan Ehli kitabın Müslümanlarla henüz ortak bir ilkeleri yoktur. Bundan dolayı bazı tefsirciler ve hadisçiler “sevâin” kelimesini ortak diye değil de adil diye çevirmişlerdir (Mukatil, *et-Tefsir*; Buharî, Tefsir 3/56). Bu nedenledir ki ayet, “ortak söz”ü Allah’tan başkasına ibadet etmemek, O’na ortak koşmamak ve birbirilerini rabler edinmemek şeklinde açıklamıştır. Eğer bu ortak söze uyanlar varsa bunlar şirk koşmayan muvahhid Kitap Ehli olabilir (29/Ankebut 44). Çünkü peygamberlerini ve kendilerini Allah’ın oğlu kabul eden Kitap Ehli, müşrik ve kâfir olmuşlardır (5/Maide 18). Dolayısıyla onlarla müminler arasında, ortak bir söz ancak iman etmeleri ve Kur’an’ı tasdik etmeleri halinde gerçekleşebilir (98/Beyyine 1-3).

30. Bu son maddede “Birbirimizi Allah’tan başka rabler edinmeyelim.” teklifi, “Liderlerimize, önderlerimize tabi olmayı Allah’a isyan ölçüsüne vardırmayalım.” anlamındadır (Maverdî, *en-Nüket*).

31. İbrahim’in yolunda yürümek, onun gibi inanmak ve onun gibi yaşamaktır. Onun kanından olmak değildir. Tıpkı Allah’ın velisi olmak için O’nun akrabası olmak gerekmediği gibi. Dost, hami ve otorite anlamına gelen “veli” kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A’raf 3.

32. Tırnak içindeki bu cümleler, birbirinin devamı olarak değerlendirildiğinde bağlama daha iyi oturmaktadır ve daha anlaşılır gözükmetedir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*).

33. Allah için kullanılan vâsi’ sıfatı, her şeyi kaplayan ve kuşatan demektir. Dar görüşlülüğün, cimriliğin, sınırlı ve sonlu olmanın zıddı anlamlarda kullanılmaktadır (Mevdudî, *Tefhim*).

34. Yahudiler, “ümmî” kelimesi ile kitabı olmayan müşrik Arapları kastediyorlardı ve onlara karşı işledikleri suçlardan sorumlu olmayacaklarını söylüyorlardı (Maverdî, *en-Nüket*). Gerçekten de Yahudiler, Yahudi olmayanların aleyhine olacak davranışlarda ahlakî ilke ve kurallara uymaları gerekmediğine, bu tür değer ve kuralların sadece Yahudiler arasında işletilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Örneğin yabancıya faizle borç verilebileceğine, fakat bir Yahudi’den faiz alınamayacağına dair kanaatleri Tevrat’a bile sokulmuştur (Tesniye, 23/20). Bir yabancı, Yahudi’nin malını çalsa öldürülür (Tesniye, 24/7). Bu ayetin tefsirinde Mevdudî, Talmud’dan özetle şunları nakletmektedir: “Yabancı birine ait bir boğa Yahudi’nin boğasını yaralarsa Yahudiye tazminat vermek zorundadır. Fakat aksi bir durumda Yahudi tazminat ödemek zorunda değildir. Bir kimse kayıp bir mal veya parayı Yahudilerin yerleşim yerinde bulmuşsa sahibine vermek için ilan etmek zorundadır. Yabancı bir bölgede bulmuşsa ilan etmesine gerek yoktur. Yahudi ile bir yabancı arasında anlaşmazlık çıkar da dava Yahudi hâkimin önüne gelirse Yahudi’nin lehine karar vermek için elinden geleni yapmak zorundadır. Kendi kanunlarında bunu yapma imkânı yoksa ümmilerin kanunlarından müsait hükümler bulup ona göre hükmetmelidir. Her iki kanun da müsait değilse ne yapıp edip Yahudi kardeşini kazandırmalıdır. İsmail’in Rabbi, ‘İsraili olmayanların zaafılarından yararlanın.’ diyor.” (Paul İsaac Hershun, *Talmudic Miscellany*, 1880, London, sh. 37, 210-221’den naklen Mevdudî, *Tefhim*).

35. Yahudiler, azizlerinin ahirette kendilerine şefaet edeceğine ve dünyada işledikleri günahlardan kurtulacaklarına inanıyorlardı (Mevdudî, *Tefhim*).

36. Ayet bağlamı içerisinde değerlendirildiğinde kitap ehline yönelik bir eleştiri barındırdığı ve Hz. Peygamber'e (s) inanmalarının kendi dinlerinin gereği olduğu yönünde bir mesaj verildiği anlaşılmaktadır (Yaklaşık değerlendirmeler için bkz. Meverdî, *en-Nüket*).

37. "Fasık" kelimesi, uzun süreç içerisinde yoldan saptığı halde kendini doğru yolda sanan kimseler için kullanılmaktadır. Bile bile din değiştiren "mürted"den farkı da budur (7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27).

38. İnfak etmenin İsrailoğulları kıssasında emredilmesi ve infak etmemenin iyiliğe ulaşmaya engel olduğunun dile getirilmesi; infakın önemini ve cimriliğin ne denli tehlikeli bir günah olduğunu ortaya koymaktadır (14 ve 181. ayetler). Bu ayet geldikten sonra sahabenin gösterdiği refleksle ilgili hayli rivayet vardır. Bunlardan biri Zeyd bin Harise'nin tutumudur. Bindiği atı getirip "Bunu Allah yolunda tasadduk et, Ya Rasulallah." demesi üzerine Hz. Peygamber (s), atı alıp Zeyd'in oğlu Üsame'ye verir. Zeyd hayret dolu bir ifadeyle "Ey Allah'ın elçisi! Ben tasadduk etmeyi murad etmiştim." deyince, Rasulullah (s), "Sadakan kabul edildi!" der. Kendisine düşen hisseleri dağıtıp da fakir yaşamayı tercih eden sahabe ne Zeyd, ne de Ebu Zer'den ibarettir. Bu tür anılar o kadar çok ki bunlardan hareketle selef tefsircilerinden bazıları ayetteki infak emrini farz olan zekât ve sadakalarla sınırlarken bazıları da farz, vacip, nafil bütünü tasaddukları ayetin umumî ifadesi içerisinde değerlendirmişlerdir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Suyutî, *ed-Dürrü'l-Mensur*).

39. İsrail ismi, Yahudilerde Yakub (s) Peygamber'in lakabıdır. Bundan dolayı Yakupoğullarına İsrailoğulları denmektedir (Mukatil, *et-Tefsir*). Tevrat inmeden önce İsrail'in koyduğu haramlar dışında İsrailoğullarına Allah'ın koyduğu bir yasak yoktu. O da bir şeriatın vaz'ettiği haramlardan ibaretti. Allah'ın indirdiği haramların dışında peygamberlerin içtihad ederek haram koyma yetkisinin olup olmadığı konusu ihtilaflıdır. Bu ve benzer bazı ayetlerde peygamberlerin bu tür yasaklar vaz'ettiğine dair ipuçları mevcuttur. Ayetin asıl üzerinde durduğu konu ise peygamberin koyduğu yasaklar dışında İsrailoğullarına bütün yiyeceklerin helal olduğu fakat Tevrat'tan itibaren durumun değişmesi meselesidir. Ancak bu noktada iki mesele üzerinde durulmaktadır. Birincisi asiliklerinden dolayı onlara bir takım helallerin Allah tarafından haram edilmesi, ikincisi ise İsrailoğullarının kendilerine helal olan şeyleri haram etmeleridir (Maverdî, *en-Nüket*). Bir sonraki ayete bakılırsa dikkat çekilen husus ikinci meseledir. Fakat bu tür haramların kökeni ne olursa olsun onlara yüklenen aşırı haramların Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatla helal kılınmasıdır. Yahudiler bu neshi kabul etmemektedir (Zemahşerî, *Keşşaf*). Kur'an'ın dile getirdiği nesh tartışmasının aslı da, neshden kasdedtiği şey de budur (2/Bakara 106).

40. Bu üç ayet, din adına insanların haram veya helâl koymasının Allah'a yalan isnat etmek anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İsrailoğullarının elleriyle yazdıkları hükümleri "Bu Allah katındandır!" diye lanse etmelerinin ne anlama geldiği anlaşılmaktadır (Bkz. 78. ayet). Bu ayetler, Tevrat'taki bazı hükümlerin sonradan yazıldığını ve şirke ait unsurlarla doldurulduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Bkz. 4. ayet).

41. Millet kelimesi aynı din veya aynı dine tâbi olan insan topluluğu anlamında kullanılan bir kelimedir. (Bkz. 67, 68. ayetler; ayrıca: Zebidî, *Tac*; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, "millet" kelimesi). Kur'an'da bu kelime, kan akrabalığına dayalı bir toplumu ifade

etmez. Çünkü eğer öyle olsaydı İbrahim milletinden olmakla Azer milletinden olmak arasında fark kalmazdı.

42. Bekke Mekke'nin eski adıdır. Yahudiler, Mekke'deki Kâbe'nin kible olmasını kabullenemiyordu. Allah Kâbe'nin, Kudüs'te bulunan Süleyman Mabedi'nden önce inşa edilmiş olmasını delil göstererek önceliğini dile getirmektedir. Çünkü Tevrat metinlerine göre Mescid-i Aksa, Hz. Musa'dan yaklaşık 450 yıl sonra Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiş ve onun döneminde kible olmuştur (I. Krallar, 6/1, 8/29, 30). Oysa Arabistan tarihiyle ilgili yazılan bütün tarih kitaplarına göre Kâbe, Hz. İbrahim tarafından Hz. Musa'nın geliştinden yaklaşık 900 yıl önce inşa edilmiştir (Mevdudî, *Tefhim*; 2/Bakara 125-128, 146-149, 158; 8/Enfal 35. ayetler).

43. İnsanların tümü inkâr etse Allah için bir eksiklik değildir. Küfürleri yüzünden helâk olurlarsa kaybedecek olan da Allah değildir!

44. Bkz. 28. ayet.

45. Bütün bu ayetlere rağmen mevcut Ehl-i kitabı muvahhid olarak kabul etmek, onların dininin de hak olduğunu söyleyerek cennetlik olduklarını iddia etmek, bu kitabı gerçekten anlamış olanların sergileyeceği bir tavır olamaz!

46. Takva ve ittika kelimesi hem pozitif hem de negatif boyutu olan geniş anlamı bir kelimedir. Örneğin Allah'a karşı hem itaat etmek hem de asi olmamak konusunda duyarlı, dikkatli ve bilinçli olmayı ifade eden bir kelimedir. Bu ve devamındaki ayetler, Evs ve Hazreçten iki ensarlı arasında çıkan tatsız bir tartışma üzerine nazil olmuştur. Öyle ki tartışmayı "İslam'ın gelişi ve Hz. Peygamber'in Medine'yi şereflendirmesi gecikseydi de size gününüzü gösterseydik." diye birbirlerini tehdit etmeye ve hakarete kadar vardırımlardı. (Mukatil, *et-Tefsir*). Böyle bir ortamda ayetlerin mesajı ve takva kelimesinin anlamındaki derinlik daha net anlaşılmaktadır. Ayet, takvalı olmayı Müslüman olarak ölmekle eşdeğer hale getirmektedir (Izutsu, *age*, s. 78-81). Çünkü takva, iman ve ahlakı aynı karede buluşturan, imanın yürekteki bilinçli derinliğinin yanısıra İslam kardeşliği gibi psiko-sosyal davranış ve ilişkilerin de temelini oluşturan kavramlardan biridir.

47. Dini insanlara öğretmek ve kötülükleri önlemek bütün İslam ümmetinin görevidir. Ayet bütün toplumu bu ideale göre hazırlamayı hedeflemektedir. Ancak bu ideali gerçekleştirmek için İslamî liderliğin bir ekibi, bir kadroyu ayrıca görevlendirmesi gerekebilir (İbn Atiye, *el-Muharrer*; Sa'lebî, *el-Keşf*). Fakat bu, ümmetin diğer bireylerinin de aynı görevle yükümlü olmadığı anlamına gelmediği gibi, her ikisinin olması da birbirinin alternatifi değildir. Ayetin öngördüğü İslam ümmeti örneğini ilk İslam toplumunda görüyoruz (110. ayet). Toplum bu bilgi, bilinç ve ideal ile yetiştiren risalet önderliği ve bu potansiyeli değerlendiren o örnek toplum, bugün insanlara hayal gibi gelen çok kısa bir zamanda Ermenistan'dan Mağrib'e ve Yemen'e kadar bütün Orta Doğu'yu fethetmiş ve Müslümanlaştırmıştır (Sarmış, "Bazı Ayetlerin Çevirisi ve Yorumlanması Üzerine", *Eskiyeni*, sayı26, Bahar 2013, s. 201-239, sayı 28, Bahar 2014, s. 177-222).

48. Bu ayetlerde Allah'ın ayetlerine aykırı düşünceler etrafında kümelenmek ve fırkalar oluşturmak, küfre düşme olarak değerlendirilmekte ve Müslümanlar, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi fırkalaşmamaları konusunda uyarılmaktadır.

49. Bkz. 104. ayet.

50. Bu cümle, fasık kelimesinin en net açıklaması kabul edilebilir. Çünkü iman edenlerle zıt bir anlamda kullanılmaktadır. 82. ayette de değindiğimiz gibi Kur'an'a göre bu kelime, uzun bir süreç içerisinde haktan saptığı halde kendini doğru yolda sanan kimselerin durumunu anlatır ve daha çok Kitap ehli için kullanılır. Bile bile din değiştiren "mürted"den farkı da budur (7/A'raf 102; 28/Kasas 32; 10/Yunus 33; 6/En'am 49; 2/Bakara 26, 27). Onların inanmasını isteyen cümlenin gayesi, Allah'ın varlığına inanmalarını istemekten ibaret bir iman değil, Allah'ın gönderdiği Kur'an ve onu getiren Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik etme anlamında bir iman olmalıdır. 113. ayete bakılabilir.

51. Bu üç ayette Kitap ehliyle mukayese edilen örnek ümmet, Hz. Peygamber'in şahidlik ettiği toplum mu, yoksa bugün şahid olduğumuz İslam ümmeti mi, ciddi olarak düşünülmesi gerekir! İyiliği emreden, kötülükten sakındıran hayırlı ümmet nerede, üzerine zillet çökmüş ve Kitap Ehline muhtaç olmuş ümmet nerede!

52. Bkz. 28. ayet.

53. Bu ayetler, Kitap ehlinin münafık olduğuna açık bir delildir.

54. Bu ayetle başlayan bölüm Uhut Savaşı'ndan bahsetmektedir. Hicretin üçüncü yılı Şevval ayının başlarında Mekkeli müşrikler 3000 kişilik bir orduyla Medine üzerine yürümüşlerdi. Bir yıl önceki Bedir yenilgisinin intikamını almak ve tehlikeye giren Şam yolunu açmak üzere yola çıkmışlardı. Hz. Peygamber ashabıyla istişare etti. O ve tecrübeli arkadaşları savunmayı Medine'nin duvarları arkasından yapmayı düşünürken, gençler meydan savaşına çıkmayı tercih ediyorlardı. Görüşleri tercih edilen gençler, saygısızlık ettikleri düşüncesiyle karardan vazgeçirmek isteseler de Hz. Peygamber zırhını çıkarmaktan vazgeçmedi. Görüşünün dinlenmediğini bahane eden Abdullah bin Ubey (İbn Selûl) 300 kişilik taraftarıyla ordudan ayrıldı. Böylece 1000 kişiyle yola çıkan İslam ordusunun gerçek sayısı 700 kişi olarak kesinleşti (Mevdudî, *Tefhim*; Azimli, age, s. 297).

55. İbn Selûl, 300 kişilik taraftarını geri çekme manevrasıyla geride kalan ordunun cesaretini kırmayı hedefliyordu. Beklentisi kısmen gerçekleşmiş ve iki kabilede zafiyet baş göstermişti. Beni Seleme ve Beni Harise kabileleri geri çekilmenin eşğine gelmişlerdi. Diğer kabilelerin azimli tutumu ve Allah'ın kalplere hükmeden yardımı, onları tekrar cesaretlendirdi. Savaş ilk etapta Müslümanların başarısıyla sonuçlandı. Fakat stratejik noktada konuşlandırılmış olan okçuların, görev mahallini terk edip ganimet toplayan arkadaşlarının ardından gitmelerini fırsat olarak değerlendiren düşman süvari birliği sonucu tersine çevirdi. Zafer bir anda hezimete dönüştü. 70 şehit vermenin yanı sıra ordu çok ciddi bir badire atlattı. Vadinin stratejik bir noktasında savunmaya çekilen sahabîler Hz. Peygamber'in çevresinde adeta etten duvar örerek onu canları pahasına savundular (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Dost, hamî ve otorite anlamına gelen "veli" kelimesinin açıklaması için bkz. 7/A'raf 3.

56. Böyle sıkıntılı anlarda Allah'tan imdat bekleyen insanların, sıkıntı geçtikten sonra zaferi kendi babayığitliklerinin eseri gibi görmesi eleştirilmekte, devamında ise Bedir Savaşı'ndan hareketle verilen öğütlerin yeterince özümsemediği hatırlatılmaktadır (8/Enfal, 41-47). Dahası yenilgi üzerinden yürütülen maksatlı eleştiri kampanyasıyla Hz. Peygamber ve arkadaşlarını inciten münafıkların niyetleri deşifre edilmekte, müminlere hikmet dolu öğütler verilmektedir. Ardından da yaşadıkları yenilgiden dolayı müminler teselli edilmektedir.

57. Bu ayetlerde bahsedilen meleklerin yardım etmesiyle ilgili açıklama için Bkz. 8/Enfal 9-13.

58. Bu cümle, Taberî'ye göre bir önceki cümleye bağlanmıştır. "Ev yetûbe" fiili, "ev yektûbe" fiilinin irabını almıştır (*Camîu'l-Beyan*). Zemahşerî'ye göre ise satır arasında gelen bir açıklama (tire veya mutariza) cümlesidir (*Keşşaf*). Bu cümleden önce dile getirilen müminlere destek ve zafer verilmesi, kâfirlerin ellerinin kırılması, arkalarındaki desteğin yok edilmesi ve geri püskürtülmeleri Allah'ın yetkisinde olduğu gibi cümleden sonra gelen zalimlerin bağışlanması veya azaba mahkûm edilmesi de Allah'a aittir. Bunlar kulun gücünü aşan şeylerdir. Bazı rivayetler, ayetin Hz. Peygamber'in kâfirlere beddua etmesini eleştirme bağlamında geldiğini iddia etse de (Taberî, *Camîu'l-Beyan*; Buharî, *Tefsir* 3/61) bunlar cümleyi ayet bütünlüğünden kopararak okuma sonucu ortaya çıkmış zannî iddialardır (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*).

59. Önceki ayetlerde geçen zulüm ve tevbe ifadelerine bakılırsa bu ayette geçen Allah'ın günahları bağışlaması veya azap etmesiyle ilgili ilahî buyruğun keyfiliğe yol açan bir mutlaklığı ifade etmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla günahları bağışlama veya azap etme yetkisinin Allah'a ait olduğu ifade edilirken, kulun günaha ısrarının veya tevbesinin hesaba katılmayacağı veya günahsız insana azap edeceği anlamına gelmez. Aksine Allah bu ifadesiyle affetme veya azap etme yetkisini kimseyle paylaşmadığını, kimseye bırakmayacağını ilan etmektedir.

60. "Ed'âfen mudâafeten" (kat kat) deymi, azgın kâfirlerin faiz konusundaki aşırı tutumlarını tasvir ederek müminleri faize bulaşmaktan sakındırmak maksadıyla gelmiş bir vurgu ifadesidir. Yani haramlık faizin kat kat yenmesiyle sınırlı değildir. Çünkü kat kat yenirse de faizin her türlü haramdır (2/Bakara 275-278; İbn Atiye, *el-Muharrer*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Çünkü Keffâl'in belirttiği gibi bu ayetler, savaş dönemini anlatan genel konunun bir parçasıdır ve öncesiyle, sonrasıyla tam bir uyum arz etmektedir. Mekkeli müşriklerin faiz yoluyla biriktirdikleri paraları savaş için kullanmaları, Medineli Yahudilerin ve münafıkların savaşa katkıda bulunmak yerine, genç İslam devletinin yoksulluğuyla alay etmeleri Müslümanları güç arayışına sevk ediyordu. Onlar da bu tür yollarla çok para kazanıp güçlenmeyi düşünmeye başlamış olmalıydılar. Allah buna razı olmuyor ve onların helâl yoldan kazandıkları mütevazı imkânlardan infak etmelerini teşvik ediyordu (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; Âlûsî, *Ruhu'l-Maanî*; Mevdudî, *Tefhim*). Çünkü cümlenin devamında gelen bütün ifadeler, bu bağlama uygun mesajlar içermektedir. Ebu Hanife'nin belirttiği gibi, müminler, kâfirler için hazırlanan ateşten kaçınmalı, şuurlu davrananlar için hazırlanmış olan cennete doğru koşmalı. Yani kendilerine yakışanı yapmalı. Aksi takdirde mümin olma vasfını kaybederler (Zemahşerî, *Keşşaf*).

61. Devamındaki cümlelerde, şuurlu insanların (muttakîlerin) bazı özellikleri sıralanmaktadır. Dolayısıyla "takva" kelimesi burada sadece şirkten sakınmak gibi negatif bir anlamda değil, pozitif yönde bir duyarlılık ve hassasiyet anlamında da kullanılmaktadır (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; ayrıca bkz. 102. ayet; 68/Kalem 34).

62. Bu ayette günahlara istiğfar ile günaha ısrarın zıt kutuplara yerleştirilmesi tevbenin ne anlama geldiğini net olarak açıklamaktadır (bkz. 17/İsra 17).

63. Uhut Savaşı'nda müminlerin aldığı yara anlatıldığı için daha önce müşriklerin Bedir'de yediği darbe hatırlatılmaktadır (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Fakat müşriklerin Uhut'ta da yara aldığı unutulmamalıdır.

64. Tefsirciler, "şüheda" kelimesini hem şahidlik hem de şehitlik anlamında değerlendirmişlerdir. Peygamberlerin davasını paylaşan ve insanlara vahyin şahidliğini yapanlar da, bu yolda canını ortaya koyan ve şehit olanlar da şerefli bir makama ermiş kimselerdir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; ayrıca bkz. 18. 169. ayetler). Çünkü kelime, Kur'an'da bu yüce mertebenin her iki boyutunu da ifade bağlamında kullanılmaktadır (59/Zümer 69; 2/Bakara 143; 4/Nisa 69).

65. "Temhis" kelimesi, arıtmak anlamına geldiği gibi denemek, tecrübe etmek ve seçip ortaya çıkarmak anlamına da gelmektedir (Zebidî, *Tâc*). Bir sonraki ayette bilmek ifadesi kullanılmaktadır ki Allah insanları yaptıkları iyilikleri görmek ve değerlendirmek için böyle yapmaktadır. Çünkü Hamdi Yazır'a göre bilmek kelimesi burada sonucunu değerlendirmek anlamındadır. 2/Bakara 270. ayette de bu anlamda kullanılmıştır (*Hak Dini*).

66. Cihad kelimesinin anlamı konusunda bkz. 25/Furkan 52; 29/Ankebut 69; 2/Bakara 218.

67. Bu ayetin, Bedir'e katılmadığı için üzülen fakat Uhut yenilgisine tahammül edemeyenlerden bahsettiği düşünülmektedir (Mukatil, *et-Tefsir*). Fakat savaş çıkmadan önce heveslenip de savaşın zorluğunu görünce tahammül edemeyen zayıf yürekli insanların ortak ruh hali tasvir edilmektedir. "Haber, gözle görmeye benzemez!" özdeyişinde olduğu gibi kalp ve sözün fiile uygunluğu önemlidir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Devamındaki ayetler bu tür insanlara öğüt vermektedir.

68. Bu ayetlerin, Uhut'ta yaşanan hezimet esnasında bazı Müslümanların korkuya kapılmalarını, müşriklerden aman dilemeyi ve münafıkların reisi İbn Selul'e arabuluculuk teklif etmeyi konuşmaya başlamış olmalarını eleştirirken, onlara cevap veren Enes bin Nadır gibi yürekli müminlerin kahramanca dile getirdikleri sözleri gündeme getirmektedir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Özellikle 147. ayette dillendirilen duaya dikkat edilmelidir.

69. "Ribbiyyun" kelimesiyle ilgili çok farklı yorumlar yapılmış olup kelime anlamından hareketle farklı mesleklere dikkat çekilmiştir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*). Özellikle Yahudi din adamlarının kendilerini bu unvanla isimlendirmeleri, İslam ulemasını da böyle bir anlamlandırmaya sevk etmiş olabilir. Bazı tefsircilere göre bu kelime, Rab kelimesine nispet "yâ" sı eklenerek mensubiyet formunda, yani kendini Rabbe adanmış Rabbîler anlamında kullanılmış olmalıdır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*). Kanaatimizce bu surenin 79. ayetinde kullanılan "Rabbaniyyun" kelimesiyle telaffuzu yakın ve eş anlamlı bir kelimedir. Önceki ayetlerin bir devamı olarak şu mesaj verilmektedir: Muhammed ölecek veya öldürülecek olsa sizler, savaştan kaçacak ve dininizden mi döneceksiniz? Oysa sizin, önceki peygamberlerin tabileri gibi kendilerini Allah'a adanmış muallimler olarak onun görevini üstlenmeniz, dini tebliğ görevini yerine getirmeniz, cihadı teşvik ve idare etmeniz gerekir!" (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

70. Allah, savaş esnasında geçmiş ümmetlerin nasıl dua ettiklerini örnek vererek müminlere öğüt vermektedir. Aslında bu örnek dua, Bakara suresinin son ayetinde dile

getirilen duanın tekrarı ve açılımı gibidir. Bu bağlamda bir daha hatırlatılmaktadır. Çünkü o duayı müminler Bedir’de yapmışlardı (2/Bakara 286. ayet ve ilgili dipnot).

71. Uhut yenilgisinden sonra münafık Yahudiler ve müşrikler; “Muhammed peygamber olsaydı yenilmezdi!” diyerek Müslümanların kafasını karıştırmaya çalışıyor ve dinlerinden döndürmek istiyorlardı. Çünkü Yahudilerin muharref din anlayışına göre onlar ne kadar isyan ederse etsinler Allah onlara destek vermek zorundadır. Oysa bu ayetlerde Allah müminleri uyararak onları ciddiye almamalarını öğütlüyor, devam eden ayetlerde onlara vaadini tekrarlıyor ve ardından da Uhut yenilgisinin gerçek sebeplerini itaatsizlik ekseninde açıklıyor. Çünkü stratejik noktalara yerleştirilen görevliler ilk zafer belirtisinde yerlerini terk edip ganimet toplama yarışına girmişlerdi (Buharî, *Meğazî* 17; Ebu Davud, *Cihad* 116; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

72. “Mevlâ” kelimesinin anlamı için bkz. 2/Bakara 286.

73. Bu ayetler, Uhut yenilgisinin sebebini ortaya koymaktadır (Bkz. 149. ayet ve ilgili dipnot). Fakat hatalarını anladıkları için şimdi affedildikleri açıklanmaktadır. Ganimet peşinde koşmaları ve çağrılarını duymadıkları tasvir edildikten sonra elde ettiklerinin azlığına, elde edemediklerinin çokluğuna hayıflanmamaları için böyle bir acı tattırıldığı hatırlatılmaktadır (Hasan-ı Basrî’nin bu yorumu için bkz. Razî, *Mefatihü’l-Gayb*). Çünkü bu acıyı tatmasaydınız, şimdi elde edemediğiniz ganimetlerin çokluğuna, elde ettiklerinizin azlığına üzülüyor olacaktınız, demek suretiyle Bedir Savaşı sonrası duygu haline ince bir tarzda bulunmaktadır. Nitekim Enfal suresindeki uyarıların önemli bir kısmı bu konuyla ilgilidir.

74. Kimi tefsircilere göre bu zanlar, münafıkların zanları olarak değerlendirilirken, bazılarının göre de canları tatlı olan fakat iman yüreklerinde kök salmamış olan şüphecilerin vehimleriydi. Allah müminlere uyku indirip dinlendirirken, müşriklerin geri gelip kendilerini öldüreceğini sanan ve kalkanlarının altına sinip vehme dalan ekâbirlerdi. Ebu Talha, Abdurrahman bin Avf ve Zübeyr bin Avvam gibi isimler zikredilmektedir. Bu kişiler savaş öncesi yapılan istişarede Medine’de kalalım düşüncesinde olanlardan bazılarıydı. Sözlerinin dinlenmediğinden dolayı yenilgiye uğradıklarını dile getirerek hezimetin faturasını meydan savaşına karar veren çoğunluğa ve onların kanaatine uyan Hz. Peygamber’e kesmeye çalışıyorlardı. Öyle ki onların sayıklamalarının açıktan duyulduğuna dair rivayetler mevcuttur (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Cahiliye zannına kapılarak kalplerindeki şüphe ateşi tutuşuyor kâfir ve münafıkların, “Peygamber olsaydı yenilmezdi.” propagandalarına yüreklerinde kapı aralıyorlardı. Böylesi başarısızlık durumlarında birilerini günah keçisi ilan ederek gerçek duygularını gizlemeye çalışıyor ve şişirilmiş egolarını önplana çıkarıyorlardı. Buradaki uyarı ve eleştiriler bu tür zayıf yürekli insanlara yöneliktir (156. ayet; Maverdî, *en-Nüket*; Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, c. 3, s. 295-300).

75. “Beraze” fiili, savaş meydanına çıkmak, karşılaşmak ve çarpışmak anlamlarında kullanılmaktadır (14/İbrahim 21, 48; 2/Bakara 250; 4/Nisa 81). Bazı tefsirciler bu kişilerin “Uhut’ta meydan savaşına çıkmasaydık bu kadar zayıyat vermezdik.” diyen münafıklar olduğu kanaatindedirler. Aslında kendi canlarını önemsedikleri halde şehit olanları sahiplenerek konuşuyor, böylece kafa karıştırmak ve şehit yakınlarını kışkırtmak istiyorlardı. Allah da onların kalplerindeki fesadı ortaya koyuyor ve “Siz evde oturmayı tercih edip münafıklığınızı sergilemiş olsaydınız da Müslümanlar o meydana çıkar ve şehit olurlardı.” demek istiyor (Maverdî, *en-Nüket*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Sanki

ayet, “Allah sizin kalbinizde gizlediğiniz nifakı ortaya çıkarmak için bu meydan savaşına hükmetti!” der gibidir. Allah, “Bütün yetki, Allah’ındır.” ifadesiyle müminlerin kullandığı yetkiyi kendi kullandığı yetki olarak değerlendirmekte ve istişareden çıkan meydan savaşı kararını sahiplenmektedir (159. ayet). Böylece şehitleri ve gazileri onurlandırmakta, şüpheçileri ve münafıkları rezil etmektedir.

76. Savaştan kaçanların kınanması ve tevbelerinin kabulü peşpeşe ifade edilmektedir. Süddî, bu grubun münafıklardan farklı olarak hezimet anında savaş meydanından kaçıp Medine’ye erken dönen Müslümanlar olduğunu söylemektedir “Halîm” sıfatının anlamı için bkz. 35/Fatır 41.

77. Daha önce istişare teşvik edilmiş ve Hz. Peygamber de bunu uygulamış olmasına rağmen (42/Şûrâ 38) burada açıkça emredilmiştir. Çünkü Uhut yenilgisinden sonra münafıkların ve onlara uyan zayıf akıllıların şûra ve istişareyi tartışmaya açması istişarenin zorunluluğunu vurgulamayı gerektirmiştir. Özellikle bir peygamber’in, peygamber olmayanlarla istişare etmesinin emredilmesi, kamusal veya toplumsal alanda toplum temsilcileriyle istişare etmenin zorunlu olduğunu göstermektedir. Şafiî, istişare emrinin nedb (müstehablık) ifade ettiğini söylese de vücup (farzîyet) ifade ettiği daha yaygın bir kanaattir (Hamdi Yazır; *Hak Dini*). Hz. Peygamber (s) istişareye önem verse ve vahiy alanına dâhil olmayan her türlü beşeri kararlarda istişareye başvursa da istişare onun döneminde kurumlaşmamıştır. Hz. Ömer döneminde kısmen kurumlaşmış ve 6 kişilik bir heyet oluşturulmuştur. Hz. Osman bu altı üyenin istişaresi sonucu aday gösterilmiş ve seçimi biat ile kesinleşmiştir. Muaviye’nin çabasıyla sistem yozlaştırılarak saltanata geçilmiş, şûrâ, idarî ve siyasî alandan uzaklaştırılmıştır. İstişare göstermelik bir karaktere büründürülse ve zamanla buna meşruiyet üretilse de Abdurrahman bin Ebî Bekir’e göre Muaviye’nin uygulaması Kayser’in sünnetinden başka bir şey değildir (Buharî, Tefsir 46/271; Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, s. 209, 246-250, 375, 376). Uzmanlığın kaçınılmaz hâle geldiği kişisel işlerde bile danışman bulundurmanın neredeyse zorunlu hale geldiği günümüz dünyasında toplumsal konularda istişarenin keyfî bir uygulama olarak değerlendirilmesi gerçekçi olamaz. Halk iradesinin dışında, uzmanlık gerektiren işlerde görüşüne başvurulacak insanların işin ehli veya konunun uzmanı olmasına özen gösterilmelidir.

78. Tevekkül, birine güvenip itimat etmek ve onu işine vekil kılmaktır. Dinî bir kavram olarak Allah’a güvenip dayanmak ve yapılan işlerin hayırla sonuçlanması için yardımını istemek ve işin sonucunu O’na havale etmektir. Hamdi Yazır’ın belirttiği gibi bu kelime, tembelliğe davetiye çıkarmak değildir (*Hak Dini*).

79. Bu ayetin, Hz. Peygamber’in, ganimetlerin bir kısmını saklayıp dağıtmadığı yönündeki münafık iddialarını reddetmek üzere indiği rivayet edilmektedir. Dedikoduların hangi boyutlara vardırıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Ya da müminlerin, ganimeti kim elde ettiyse onun olacağı ve kamu malı olarak dağıtılmayacağı yönünde bir zannının olduğu ve Uhut’taki okçuların bu anlayışla yerlerini terk ettikleri düşünülmekte ve ayetin bu anlayışı ortadan kaldırmakla ilgili olduğu sanılmaktadır (Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır; *Hak Dini*; Derveze, *Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı*, c. 3, s. 296-298).

80. Ayette dikkat çekilen tezkiye insanın sapkınlık ve kötülüklerden arındırılmasıdır. Bu manada Hz. Peygamber’in gönderiliş gayesi de temiz insan ve temiz toplum meydana getirilmesidir.

81. Bu ayetler Uhut şehidleri hakkında nazil olmuştur. Şehitlerin diriliği Allah katında, yani ahiret âleminde, cennettedir. Çünkü ahiret hayatı ölüm anından itibaren başlayan bir süreçtir ve arada boşluk yoktur (8/Enfal 52; 4/Nisa 90). Devamında şehitlerin Allah katında rızıklandıkları ve karşılaştıkları ilahî lütufları dünyadaki arkadaşlarına müjdelemek istedikleri haber verilmektedir. Onların bu isteklerini Allah bu ayetlerle geride kalan müminlere ulaştırmıştır. (Mukatil, *et-Tefsir*; Süyûtî, *ed-Dürru'l-Mensur*). Şehitlerin oradaki hayatıyla diğer insanların hayatı arasındaki farkı ve mahiyetini Allah bilir. Çünkü olay O'nun katındadır (Maverdî, *en-Nüket*) Şehitlerin bu dünyada yaşadıklarını ve insanlar arasında dolaştıklarını düşünmek ve savaşlarda gelip müminlere yardım ettiğine inanmak bu ayetlerle alakası olmayan sonradan ortaya çıkmış iddialardır. Çünkü müminlere yardım edenlerin Allah ve melekler olduğunu Kur'an açıkça ifade etmektedir (124 ve 125. ayetler).

82. Bir görüşe göre olay müşrikler Uhut'tan ayrıldıktan sonra gerçekleşmiş ve 172-175. ayetler o olaydan bahsetmektedir. Savaş galibiyetini yeterince değerlendiremediklerini düşünen Ebu Süfyan ve ekibi, Revha denen yere vardıklarında pişman olup geri dönmeye ve Müslümanları kılıçtan geçirmeye karar vermişlerdi. Bunu önceden tahmin eden geniş ufuk ve öngörü sahibi Hz. Peygamber, yanına aldığı 630 savaşçıyla güvenliği sağlamak ve gövde gösterisi yapmak için düşmanı takibe çıkmıştı. Hz. Peygamber ve arkadaşlarının Hamraü'l-Esed'e kadar kendilerini takip ettiğini anlayan düşmanın kalbine Allah korku saldı için bu kararını uygulamaya cesaret edemediği rivayet edilmektedir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*, Ahzab suresinin girişi; Derzeze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 3, s. 296-298). İkinci bir görüşe göre ise Uhut'tan bir yıl sonra gerçekleşen II. Uhut hadisesinden bahsedilmektedir. Uhut'ta Ebu Süfyan, Hz. Peygamber'e, bir yıl sonra Bedir'de tekrar karşılaşalım, diye meydan okumuş; Allah Rasulü de olumlu yanıt vermişti. Bir yıl sonra Hz. Peygamber bir müfrezeyle birlikte randevu yerine gittiği halde Ebu Süfyan bazı bahaneler ileri sürerek gelmemişti. Umreden dönen Nuaym bin Mesud el-Eşcaî'ye on deve rüşvet vererek Mekkeli müşriklerin savaşa hazırlandığı yönünde, Medine'de propaganda yapmasını istemiş ve o da bunu yapmıştı. Ayetlerin bu olaydan bahsettiği düşünülmektedir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*, Ahzab suresinin girişi). Nuaym, Hendek savaşı sırasında Müslüman olmuş, Müslümanlığını gizleyerek ve iyi bir istihbarat yürüterek Ahzap ordusuyla Beni Kureyza'nın arasını açmış, Müslümanların en kritik anlarında böyle bir görev ifa ederek geçmişte yaptığı bu zararlı faaliyetlerini bir bakıma telâfi etmiştir (Mevdudî, *Tefhim*, aynı yer).

83. Bu ayet, safları netleştiren ince bir mesaj taşımaktadır. Şeytanlar, kâfir yönetimlerdir. Onların propagandasının sadece dostlarını etkileyebileceğini söylerken münafıkları doğrudan eleştirmekte, onlara meyletme ihtimali olan zayıf yürekli Müslümanları uyarmaktadır (Yorumun öncülleri için bkz. Maverdî, *en-Nüket*).

84. "Gayb"ın anlamı için bkz. 68/Kalem 47.

85. Dünya malına düşkünlük insanın doğasında var olan tabii bir olgudur (14. ayet). Bu sevgiyi kontrol etmek ve aşırılığın önüne geçmek ve dolayısıyla infak edebilmek iyiliktir (92. ayet). Bu dengeyi koruyamamak, dünyevileşmek ve hatta bırakın infak etmeyi, Allah'ın kendilerine muhtaç olduğunu söyleyecek kadar güçperest olmak, müstağni davranmak, insanın gözünde din ile dünyanın yer değiştirmesi anlamına gelmektedir. Veya en iyimser tahminle dünyalığa gömülen insanın gözünde dinin, ahiretin ve hatta

Allah inancının anlam ve fonksiyonunu nasıl yitirdiğini gösterir. Ayetlerin indiği dönemde Yahudilerin tavrı bu açıdan iyi bir örnektir. Vatan savunmasında Müslümanlara destek olmadıkları gibi, onların kendilerinden borç istemelerini bile alay konusu yaptılar. Allah'ın yardımına inanan Müslümanların kendilerine muhtaç olmasını, (hâşâ) Allah'ın kendilerine muhtaç olması şeklinde yorumlayarak Müslümanlarla alay ediyorlardı. Müslümanları Allah yolunda infak etmeye teşvik eden ve "Allah'a güzel bir borç verecek olan kimse..."den bahseden Bakara 245. ayete gönderme yaparak; "Allah fakir, bizler zenginiz!" diyecek kadar ileri gitmişlerdi. Bu cümleyi, Medine Yahudilerinin hahamı Fenhas'ın Ebu Bekir'e söylediği, Ebu Bekir'in ona tokat attığı ve hatta Müslümanlarla aralarında yapılmış olan anlaşma olmasaydı onu öldürebileceğini söylediği rivayet edilmektedir. Daha sonra yapılan sorguda Fenhas'ın söylediği bu sözü inkâr ettiği de nakledilmektedir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*; Mevdudî, *Tefhim*).

86. Yahudilerin bu iddiası, Müslümanları aldatmak için Allah adına uydurdukları bir yalan ve Allah'a yaptıkları bir iftiradır. Yahudilerin kurban takdimi konusunda ateşte kurbanı yaktıklarına dair anlatımların yanı sıra gökten gelen kurban veya onu gökten inen bir ateşin yiyip tüketmesi şeklinde mucizeler, Eski Ahid (mevcut muharref Tevrat) metinlerinde de vardır. Ancak bunlar kendi uydurdukları menkıbelerdir (Levililer, 9/24; Hâkimler 6/20, 21; I. Krallar, 18/30-39; II. Tarihler, 7/1, 2; ayrıca bkz. Mevdudî, *Tefhim*). Bu tür uyduruk mucizeleri Hz. Muhammed'in de getirmesini istiyor ve böylece onu zor duruma düşürmeyi düşünüyorlardı. Allah da şöyle bir eleştiri getirerek tutarsızlıklarını ortaya koymaktadır: "Eğer Allah, böyle bir kurban getirmeyeni peygamber kabul etmeyin, diye size bir hüküm indirdiyse önceki peygamberleri neden öldürüyordunuz?" (Zemahşerî, *Keşşaf*; Sealibî, *el-Cevahir*). Çünkü Hz. İsa gibi sadece inkâr ettikleri peygamberleri değil, inandıkları ve kutsal kitaplarında sitayişle söz ettikleri Hz. Zekeriyya gibi birçok peygamberi de öldürmüşlerdir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

87. Tefsirciler bu ayetlerde geçen "beyyinat" kelimesinin açık mucizeler, "Zeburların" sayfalar, "kitapların" da Tevrat gibi şeriat içeren kapsamlı kitaplar anlamında olduğunu dile getirmişlerdir (Zemahşerî, *Keşşaf*; Razî, *Mefatihü'l-Gayb*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).

88. Bu ayette ölümü tadacak olan nefsin ruhla ilişkisinin ne olduğu tartışılmalıdır. Bizce sorun, nefis kelimesinin ruhla özdeşleştirilmesi veya ruh ve bedenden ayrı bir nefis olgusu ihdas edilmesinden kaynaklanmaktadır (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Kanaatimizce nefis kavramı; ruh ve beden bileşkesinden oluşan zat, kişilik veya şahıs olarak algılanırsa sorun ortadan kalkmakta ve anlaşılır hale gelmektedir. Dünya malının aldattıcı oluşu ise insanın yanlıgısına dayanmaktadır. Çünkü "meta" kelimesi "matah" kelimesinde olduğu gibi yararlı şey demektir. "Ğarur" kelimesi de aldattıcı demektir (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). İnsan malın yararlı oluşunu abartmakta ve kendisine mal verilmesini din ve değer konusundaki bütün kanaatlerinin onanması anlamında değerlendirebilmektedir. Oysa mal verilen kimsenin inanç ve düşünceleri yanlış, fakir kalan kimsenin inanç ve düşünceleri de doğru olabilir (Mevdudî, *Tefhim*).

89. Müşrik ve kitap ehlinin akıl dışı konuşmalarına ve itirazlarına tahammül etmek, mal ve canları Allah yolunda feda etmek kadar önemli bir sınav olarak takdim edilmektedir. İrşatçı olmak, şehitlik ve gazilik kadar sabırlı ve azimli olmayı gerektirmektedir (Mevdudî, *Tefhim*). Bu ayetin, Yahudi ve müşriklerin Hz. Peygamber'e hakaretimiz ifadeler sarf etmesi üzerine indiği rivayet edilmektedir (Buharî, Tefsir 3/67).

90. Öncekilerin vahyi terk etmelerinin sebebi dünyevileşmedir. Müminler de bu duruma dikkat etmek durumundadırlar (Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Öylesine terk örnekleri vardır ki

örneğin Yahudiler, bir dönem Tevrat diye bir kitabın var olduğunu bile unutmuşlardır (II. Krallar, 22/8-13; Mevdudî, *Tefhim*).

91. Bu ayetler, savaşa katılmayıp dönüşte hoşnutluk bekleyen münafıklar hakkında inmiştir (Buharî, Tefsir 3/68).

92. Bu ayetle başlayan bölüm, surenin son paragrafıdır ve surenin genel bir değerlendirmesi veya finali gibidir. Dolayısıyla her surede olduğu gibi burada da surenin ilk bölümü yeniden okunmalı ve bu paragrafla birlikte değerlendirilmelidir (Mevdudî, *Tefhim*).

93. Buraya kadar olan cümle tek başına alınır ve namaz anlamında değerlendirilirse zaruri durumlarda namazın oturarak veya yatarak kılınacağına delil getirilmiştir. Devamındaki ifadeler bakılırsa müminlerin yatarken, otururken ve ayakta iken tefekkür ettiklerini bir vakıa olarak haber vermektedir (İbn Atiye, *el-Muharrer*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*). Hatta duanın özlü akışı içerisinde övgüyle söz etmektedir. Hz. Peygamberin (s), son on ayeti düşünme düşünme okuyarak geceleri namaz kıldığını rivayet edilir (Buharî, Tefsir 3/70-72).

94. Tesbihin anlamı için bkz. 68/Kalem 29; 50/Kâf 40; 17/İsra 44; 59/Haşr 1.

95. Ayetin öncesinde hatırlatılan müminlerin duasından sonra böylesine peşin bir kabul müjdesinin gelmesi ne kadar anlamlıdır. Aslında ayetin devam eden bölümleri de aynı canlılıkta müjdeler vermektedir. Bu ayetleri okurken ister istemez akıllara şu soru gelmektedir: Vahyin canlı ortamı olduğu için haberdar olduğumuz bu canlı iletişimi, vahyin nüzûl zamanı dışında yapılan dualar hakkında da düşünmek mümkün müdür? Yapılan dua aynı canlılıkta ise cevabı neden evet olmasın?

96. Burada kadın ve erkeğin birbirinden meydana geldiğine, herkesin hak ettiğini elde edeceğine dikkat çekilmekte ve cahiliye döneminin kadın erkek ayrımı kınanmaktadır (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Ebussuûd, *İrşad*).

97. 187. ayette bahsedilen inatçı Kitap ehlinin aksine, burada övülenler, Kitap ehlinden olup da Müslüman olanlardır. Necaşi'nin ölümü üzerine kılınan gıyabî cenaze namazıyla bağlantı kuranlar olmuşsa da Necaşi'nin vefatı, hicretin 9. yılıdır ve bu surenin inişinden çok sonra gerçekleşmiştir (Razî, *Mefatihü'l-Gayb*).

98. Sabırlı olma emrinden sonra karşılıklı sabır (sâbirû) ve düşmana karşı dirençli olmaktan söz edildiği için böyle bir çeviri tercih edilmiştir. Çünkü "Sabırda yarışın, harbe hazırlıklı olun ve düşmana karşı direnin!" anlamında değerlendiren tefsirciler, "râbitû" emrini düşman karşısında tetikte olmak ve nöbet tutmak anlamında değerlendirmişlerdir (Maverdî, *en-Nüket*; Zemahşerî, *Keşşaf*; Hamdi Yazır, *Hak Dini*).